

УДК 37.013.42

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ НАД ДИТИНОЮ

Юрків Ярослава Ігорівна

м.Луганськ

У статті розривається історико-педагогічний аналіз проблеми сімейного насилля над дитиною який показав, що у сучасному суспільстві цілком сформоване розуміння сутності такого соціального феномену як дитинство, розроблена система його юридичного захисту, але, на нашу думку, спостерігається чітка тенденція до збереження у суспільстві різних видів насилля над дітьми. На протязі всієї історії людства жодна його форма не зникла, а навпаки, з'явилися нові. Така ситуація вимагає більш глибокого вивчення причин виникнення насильства як науковцями так і представниками громадського суспільства, пошуку ефективних механізмів попередження й подолання домашнього насилля над дитиною як на рівні держави так і на рівні соціально-педагогічної практики.

Ключові слова: дитина, виховання, сімейне насилля.

Насильство в сім'ї є однією з найбільш гострих і розповсюджених соціальних проблем. Однак відсутність чітких визначень, вичерпної інформації про масштаби і причини застосування сили створюють перешкоди для зусиль, спрямованих на вирішення цієї проблеми. Вивчення проблеми подолання сімейного насилля над дитиною, на наш погляд, необхідно розпочати з історико-педагогічного аналізу взаємовідносин дорослих і дітей, які склалися на різних етапах історичного розвитку людського суспільства. Адже проблема стосунків дорослих і дітей існує стільки, скільки існує виховання як суспільне явище, а питання покарання дитини, жорстокого поводження з нею має свої коріння у взаєминах батьків та дітей, виконанні батьками своїх обов'язків щодо виховання дитини, її розвитку як особистості.

Питання попередження жорстокого ставлення до дітей розглядаються у працях представників гуманістичного виховання та навчання: Я. Корчака, П. Лесгафта, Дж. Локка, М. Монтессорі, П. Наторпа, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського.

Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми вивчають провідні науковці, серед яких: Т. Алексєєнко, О. Безпалько, М. Дмитренко, А. Когаловська, Н. Максимова, Р. Мансудов, К. Мілютіна, М. Московка Т. Сафонова, Е. Цимбал та інші.

Узагальнюючи праці сучасних дослідників, у яких відбиваються питання жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, виокремимо де-

кілька напрямів: обґрунтування актуальності проблеми попередження жорстокого ставлення до дітей (В. Боровик, Т. Кир'язова, С. Тадіян та ін.); виділення основ соціально-правового захисту дітей від жорстокості (В. Голіна, О. Іващенко, Г. Черепанова та ін.); аналіз зарубіжного досвіду попередження явища жорстокості стосовно дітей (С. Айропетов, З. Зайцева, В. Железнов, І. Зверева, О. Пилипенко, О. Романова та ін.); визначення загальних питань превентивного виховання з проблеми негуманного поводження дорослих з дітьми (О. Докукіна, А. Зубко, В. Оржеховська, Л. Пonomаренко, В. Постовий, Н. Стрельникова, П. Щербань та ін.); виділення окремих аспектів соціально-педагогічної діяльності по подоланню жорстокого ставлення до дітей (Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, О. Караман, Л. Міщик, А. Мудрик, І. Трубавіна та ін.).

Тож метою статті стало здійснення історико-педагогічного аналізу проблеми сімейного насилля над дитиною в літературі.

Торкаючись даної проблеми, слід зазначити, що завжди у виховному процесі відбувалось протиставлення двох течій: гуманізму та авторитаризму. Як свідчать дослідження Ю. Соломонова, С. Гессена, Е. Бормана, Ф. Арієля, І. Лангера, М. Мід та ін., які опрацювали епос багатьох народів, зміст Біблії, історичні перекази, у вихованні як суспільно-історичному явищі переважали авторитарні підходи. Наукові дослідження свідчать, що культура і цивілізація кожного суспільства утворюють свої власні зразки виховання дітей, мають специфічні засоби і шляхи вирішення освітньо-виховних проблем.

Так, у давньосхідних цивілізаціях виховання визначалося жорстким розмежуванням позицій вихованця і вихователя, які знаходились не просто у нерівному становищі, але, й по суті, у стані панування і підкорення. Вимоги безумовного прийняття влади старших членів сім'ї було втіленням правильного життя, а намагання добитися безумовної слухняності, у свою чергу, було лейтмотивом поведінки самих вихователів. У Стародавньому Китаї від дітей будь-якого віку вимагалось абсолютне підкорення, хоч якими б нерозумними та абсурдними не були бажання батьків. У виховному етносі залишалось мало місця для ідей самоцінності особистості вихованця, а ідеал виховання був представлений не суб'єктивними установками і орієнтаціями, які повідомлялись би вихованцю і розвивались у ньому, а готовністю до виконання волі вихователя [1].

У Стародавній Греції та Римі інфантицид (узаконене вбивство дитини) був досить поширеним явищем. До дитини ставились не як до особистості, а як до небажаного результату статевих відносин. З утвердженням християнства практика масового інфантициду спочатку була піддана сумніву, а потім і зовсім відкинута. Християнство сформувало у суспільній свідомості думку про те, що дитина це – особистість, яка наділена душею, а інфантицид – убивство невинної душі Божої. У 318 р. н.е. римський імператор Костянтин оголосив інфантицид злочином і ввів обов'язкову виплату грошової допомоги сім'ям, які всиновлювали чужих дітей. Це спинило масові вбивства, хоча окремі випадки інфантициду продовжували зустрічатись [1, с. 32].

У середні віки існував й інший варварський звичай: оскільки дитину вважали витвором диявола, зачатим у гріхопадінні, то її били за кожну провину виправдовуючи ці побиття бажанням «вигнати диявола з їхніх душ». Навіть у Біблії можна віднайти повчання батькам про необхідність фізичного тиску на дитину. Зокрема у притчех Соломона наголошується: «Карай сина свого, поки є надія, і не звертай уваги на крик його. – Хто жаліє різки своєї, той ненавидить сина; а хто любить – з дитинства карає його».

Деспотичною і фактично необмеженою була батьківська влада над дітьми у середньовічній Європі. Неблагополучні умови існування багатьох суспільних верств, неспроможність покращити долю дітей, суспільне нерозуміння особистості дитини визначали цінності і методи виховного впливу на дітей. На них переносилась провина за гріхи батьків. До цього приєднувалась внутрішня сімейна експлуатація дітей. Дорослі не розуміли фізичних можливостей дитячого організму, стану здоров'я, особливостей харчування і одягу. Дитинство, як період у житті людини, здебільшого було коротке, тяжке і про нього не бажали згадувати. Та й навіть у XVIII ст. припустимою мірою дисциплінарного впливу визнавалось таке покарання, коли тримали дитину в холодній воді до посиніння, сікли різками до першої крові тощо.

Французький культуролог Філіп Арієс, у праці «Дитина і сім'я за старого порядку» (вихід якої поклав початок серйозному вивченню історії дитинства), відзначає відсутність, точніше, слабку розвиненість інтимного, емоційного зв'язку між батьками та дітьми у давні й середні віки. Батьківська любов і любов до батьків не були необхідними ні для існування сім'ї, ні для «врівноваженості» відносин всередині неї [2].

Було б помилково стверджувати, що інтереси і нахили дитини зовсім не враховувались у нормах виховання, але гуманне відношення до вихованця не включалося у коло провідних виховних ціннісних орієнтацій дорослих-вихователів. На дитину дивились як на маленького дорослого, про це свідчить, наприклад, образотворче мистецтво до XIII ст. Західна європейська культура сформувала такі традиції у вихованні дітей, які для більшості сімей полягали в дотриманні загальних правил, наприклад, таких як: «Дітей слід бачити, але не чути». У Англії, ще в першій половині XIX століття дитина 13 років вважалась практично дорослою людиною і до неї застосовувались всі основні пункти законодавства про працю.

В епоху становлення у Західній Європі буржуазних стосунків на зміну прямому фізичному насиллю починає приходити інший вид жорстокого ставлення до дітей, більш замаскований, але не менш болючий.

Цей феномен був детально вивчений Й. Лангмейером і З. Матейчком у середині XX століття і висвітлено в монографії «Психічна депривація в дитячому віці». Під терміном депривація розуміється стан недостатнього задоволення важливої психологічної потреби. Вченими було виділено три основних варіанти психічної депривації: емоційну, соціальну, сенсорну. За ступенем прояву вони поділяються на повну чи часткову. Поняття «деприваційна ситуація» означає такі обставини життя дитини, коли відсутня можливість задоволення важливих психічних потреб. Найчастіше деприваційна ситуація проявляється в ізоляції. Особливо жорсткі прояви соціальної ізоляції для дітей раннього віку, не беручи до уваги таких як виживання дітей серед природних умов або у тваринному світі (феномен Мауглі), а таких, коли дорослі лише годували дітей, а в решті випадків вони були ізольовані від людського спілкування, обов'язково впливає на затримку психічного розви-

тку таких дітей. Вони несвоечасно навчаються говорити і ходити, виявляють недостатню допитливість і активність [3, с. 55 – 57].

Безжаліне і принизливе ставлення до дітей яскраво змальовано у творах письменників-реалістів кінця XIX – початку XX ст. Це зокрема такі твори, як «Пригоди Олівера Твіста» Чарльза Діккенса, «Людина, яка сміється» Віктора Гюго, «Джен Ейр» Шарлота Бронте, «Пригоди Геккельбері Фіна», «Принц і злидар» Марка Твена, «Дитинство», «В людях» Максима Горького, «Ванька Жуков» Антона Чехова і багатьох ін.

І навіть у наукових колах того часу панувала думка про те, що дитина підліткового віку: 1) за своєю природою дика з обмеженою уявою, розвинутим почуттям самозбереження, жвавістю, нестійкістю, допитливістю, запальністю, безтурботністю (П. Ломброзо); 2) психічно хвора внаслідок своєї забобонності, схильності до ілюзій та галюцинацій, гордості, хворобливого честолюбства, схильності до немотивованих вчинків, кривляння, здатності ображати (К. Ольбет); 3) злочинець, оскільки є дратівливим, гнівливим, брехливим, жорстоким, егоїстом, схильним до девіацій та алкоголізму (Ч. Ломброзо); 4) пансексуальна істота, майже маніяк (З. Фрейд).

Елементи авторитарного виховання проникли до ряду педагогічних теорій. У системі «виховання джентльмена» Джона Локка авторитарне виховання панує до тих пір, поки в дитині не сформована самостійна воля. В теорії Іоганна Гербарта на авторитарному підході побудований розділ «управління», де розробляються шляхи і засоби придушення «дикої жвавості» дитини. У XX ст. ідеї авторитарного виховання одержали широке розповсюдження у країнах з фашистськими режимами, культом «вождизму» й «обраності» окремих рас і народів.

Аналогічне ставлення до дітей і підлітків можна прослідкувати і у вітчизняній історії. Давньоруське слово «отрок» фактично відображало суспільне положення і соціальний статус тогочасного підлітка. Етимологічний словник М. Фасмера [4] трактує це поняття буквально як «той, що не мав права говорити», тобто раб, слуга, працівник, княжий воїн. В Україні традиційно виховували дитину різкою, штурханом або кропивою. Існують навіть прислів'я: «Дитина без прута не виросте», «Ліпше, щоб дитина плакала тепер, як батьки опісля», «За битого двох небитих дають», «Дитині дай волю, то сам будеш у неволі». Заохочувалось навіть раннє покарання дітей: «Бий дитину доки попереk лавки лежить». Часто добре не розібравшись у вині дитини, батьки безжалісно карали її, призвождаючи до каліцтва і навіть смерті.

Тогочасна жорстока система виховання яскраво показана у творах українських письменників: М. Старицького, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, І. Франка, В. Стефаніка, С. Васильченка та ін.

Сімейне насильство над дітьми стало викликати заклопотаність у суспільстві тільки починаючи з XIX століття, ймовірно внаслідок загального розвитку емансипації індивідів. Процеси витіснення репресивної світської та релігійної моралі, психологічна революція у суспільній свідомості сформували уявлення про права кожного індивіда, про неможливість жорстокого поводження в сім'ї як по відношенню до дорослих її членів, так і по відношенню до дітей.

Демократичні зміни у суспільній свідомості призвели до появи і зростання наукового інтересу до проблеми домашнього насильства. Внаслідок наукових досліджень у 70-х роках XX ст. виявилась поширеність насильства у внутрішньо сімейних стосунках. ЮНІСЕФ наводить дані про те, що в наш час щорічно від жорстокого ставлення, яке виявляється у різних формах: небажання доглядати за дітьми, тілесних, фізичних покараннях, сексуального насилля у світі помирає приблизно 200 тисяч дітей. Щорічно 2-3 млн. дітей стають жертвами жорстокого або безвідповідального ставлення до них і найбільший відсоток припадає на дітей підліткового віку (12-17 років). Експерти наголошують, що ця цифра занижена, оскільки діти часто соромляться чи бояться розповісти про те, що їх карають або гвалтують. Наукові дослідження проведені зарубіжними вченими засвідчили не лише високий рівень страху та насилля, які відчувають діти у сучасному світі, а й разом із засобами масової інформації сформували громадську думку про небезпечність цього явища.

Розуміючи це, світове співтовариство в особі Організації

Об'єднаних Націй у середині ХХ ст. почало закладати і продовжує впроваджувати в життя основні принципи гуманістичної політики стосовно дітей. У даний час питанням захисту прав дитини в сім'ї присвячено чимало документів ООН, серед них найважливіші: „Декларація прав дитини” (1959), „Конвенція про права дитини” (1989). Ці документи об'єднали у собі юридичні норми, економічні умови, медичні стандарти, етичні та педагогічні принципи виховання. У 1991 році Конвенцію про права дитини ратифікувала й Україна. З метою втілення у життя основних положень Конвенції у нашій країні прийнято ряд законів і програм: Національна про-

грама „Діти України” (1996), „Про охорону дитинства”, „Про попередження насильства у сім'ї” (2001) та ін. Ці документи визначають охорону дитинства в Україні як стратегічний національний пріоритет з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток; визначаються правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї.

На основі проведеного аналізу джерел ми визначили характерні риси та основні форми насилля над дітьми в різні історичні епохи.

Форми прояву насильства над дітьми в різні історичні епохи

Історична епоха	Уявлення дорослих про дитину, її роль і місце в житті спільноти	Прояви жорстокого ставлення до дітей
Первіснообщинний лад	Працівник Споживач їжі	Інфантицид Фізичні ініціації
Рабовласницьке суспільство	Істота підвладна дорослим	Інфантицид Жорстоке фізичне покарання
Середньовічне суспільство	Дитина є маленьким недосконалим дорослим, якого необхідно експлуатувати і постійно повчати	Переобтяження в домашньому господарстві важкою фізичною працею Каліцтво заради розваги Тяжкі фізичні покарання за допомогою різок
Новий час	Дитина швидко повинна ставати дорослою, працювати і заробляти на життя, в усьому слухати дорослих	Експлуатація дитячої праці Фізичні покарання Явища депривації
Сучасний період – промислово розвинуте суспільство	Дитина є рівноправною людською істотою Дитина може відстоювати свою гідність і користуватись повагою у дорослих	Порушення прав дітей. Фізичні, сексуальні і емоційні зловживання відносно дітей

Такими чином, проведений нами історико-педагогічний аналіз проблеми сімейного насилля над дітьми довів, що не зважаючи на те, що у сучасному суспільстві цілком сформоване розуміння сутності такого соціального феномену як дитинство, розроблена система його юридичного захисту, на нашу думку, спостерігається чітка тенденція до збереження у суспільстві різних видів насилля над дітьми. На протязі всієї історії людства жодна його форма

не зникла, а навпаки, з'явилися нові. Тому наступним кроком нашого дослідження буде вивчення причин виникнення насильства, з'ясування змісту та особливостей прояву сімейного насилля над дитиною та розробка й обґрунтування системи соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми в сім'ї як науково-організаційної складової профілактичної діяльності соціального педагога щодо подолання сімейного насилля.

Література та джерела

- Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступлений / Л. Д. Гаухманг. – М. : Политиздат, 1974. – 181 с.
- Ариес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Ариес. – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2000. – 419 с.
- Буянов М. И. Беседы о детской психиатрии / М. И. Буянов. – М. : Просвещение, 1986. – 208 с.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М. : Издательство: «АСТ», «Астрель», 2004. – 618 с.

В статье разрывается историко-педагогический анализ проблемы семейного насилия над ребенком, который показал, что в современном обществе вполне сформировано понимание сущности такого социального феномена как детство, разработана система его юридической защиты, но, по нашему мнению, наблюдается четкая тенденция к сохранению в обществе различных видов насилия над детьми. На протяжении всей истории человечества ни одна его форма не исчезла, а наоборот, появились новые. Такая ситуация требует более глубокого изучения причин возникновения насилия как учеными, так и представителями гражданского общества, поиска эффективных механизмов предупреждения и преодоления домашнего насилия над ребенком как на уровне государства, так и на уровне социально-педагогической практики.

Ключевые слова: ребенок, воспитание, семейное насилие.

The author of the article has conducted historical and pedagogical analysis of the problem of domestic violence over a child who showed that in modern society are well-advanced understanding of the essence of such a social phenomenon as a child, the system of legal protection, but, in our opinion, there is a clear tendency to persist in society of various types of violence against children. Throughout the history of mankind, none of his form has not disappeared, but on the contrary, there were new. This situation requires more in-depth study of the causes of violence by both scholars and representatives of civil society, the search for effective mechanisms to prevent and combat domestic violence over a child as on the state level and at the level of socio-pedagogical practice.

Key words: child, education, family violence.